

Kringfläckande främlingar då och nu

Om fattigdom och rörlighet i genealogisk belysning

Magnus Dahlstedt, Simon Härnbro & Viktor Vesterberg

Roving strangers then and now – a genealogical inquiry on poverty and mobility

In this essay, we conduct a genealogical inquiry, shedding light on the classical social political problem concerning the mobility of people living in poverty. The aim is to problematize the contemporary debate about poverty and mobility by genealogically tracing the contemporary category of marginalized EU-migrants, relating this to how the so-called gypsy-issue was formulated in the 1950s and the vagrancy debate in the 1920s. Empirically we focus governmental reports from these time periods. Our main findings are that the mobility of poor people today and in the 1920s are understood from a moralizing standpoint, positioning the poor as not belonging to the Swedish national welfare state. In contrast, this issue was in the 1950s understood as a welfare concern for the expanding state. The political solution in the 1950s was inclusion by assimilation, whilst today and in the 1920s, the solution is a will to exclusion.

You're a part of my soul
It's clear for all to see
Oh no, no, no, I am you
Gypsy you're inside of me

– Mercyful Fate, *Gypsy*

Inledning

I Sverige har under senare år en alltmer synlig fattigdom, som inte minst representeras av ”fattiga EU-medborgare”, väckt omfattande politisk debatt (se t.ex. Dahlstedt 2016; Swärd 2017). Debatten har kretsat kring en av välfärdsstatens kärnfrågor, nämligen den om tiggeri och vem som egentligen ska ha rätt att höra till samhällsgemenskapen och därmed ges möjlighet att utnyttja dess rättigheter. Frågan rör det som inom samhällsvetenskaplig forskning under lång

Magnus Dahlstedt, Simon Härnbro, och Viktor Vesterberg är verksamma vid Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier (ISV), Linköpings universitet.

E-post: magnus.dahlstedt@liu.se; simon.harnbro@liu.se; viktor.vesterberg@liu.se

tid har diskuterats i termer av medborgarskap, det vill säga individens relation till staten, en relation som innebär medlemskap i samhällsgemenskapen (jfr Marshall 1950). Frågan om medborgarskap har fått förnyad aktualitet i och med att EU-medborgare har rätt att röra sig fritt inom den Europeiska unionen. Inte minst har frågan om medborgarskap aktualiserats efter EU:s utvidgning i Östeuropa (Woolfson 2007). Möjligheten för EU-medborgare att röra sig fritt inom unionens gränser, att studera och att söka arbete har runtom i EU:s medlemsstater väckt omfattande debatt om riskerna för urholkning av exempelvis trygghetssystem och arbetsrättsliga regleringar (se t.ex. Hansen & Hager 2010; Schierup & Jörgensen 2018). Ett exempel på denna debatt var dåvarande statsminister Göran Perssons farhåga om en förestående "social turism", som en följd av EU:s östutvidgning (*Aftonbladet* 2003-11-21). Med EU:s utvidgning såg Persson framför sig en anstormning av EU-medborgare från de nya medlemsstaterna, en synpunkt som kom att väcka ett upprört meningsutbyte.

En stor del av diskussionen om fattigdom och fattiga människors rörlighet i Sverige liksom i andra delar av Europa, har på senare tid fokuserat specifikt på människor från Östeuropa. Inte sällan är det tiggande EU-medborgare med romsk bakgrund som stått i förgrunden. "Romer"¹ har här kommit att bli något av en symbol för de fattiga människornas ambulerande tillvaro som någonting problematiskt, som kräver åtgärder av olika slag (jfr Hansson 2015; Yildiz & de Genova 2017; van Baar 2018).

Genom att anlägga ett historiskt perspektiv kan vi se att frågan om rörlighet hos fattiga har betraktats som ett problem under lång tid, om än på olika sätt (jfr Edman 2008). Mot slutet av 1800-talet kan vi till exempel se att det i Sverige liksom runtom i Europa fördes en mycket omfattande debatt om den så kallade *sociala frågan*, som kretsade kring den allt mer utbredda och synliga fattigdomen (Ulmestig 2007). De fattigas rörlighet utgjorde här ett problem för den framväxande nationalstaten som en till synes självklar och väl avgränsad plats där människor hade sin naturliga hemvist (Malkki 1997; Tesfahuney 2001). Enligt en nationalstatlig tankemodell, eller *the national order of things*, som Liisa Malkki (1997) har benämnt den, kom fattiga människors rörlighet – som då benämndes lösdriveri – att ses som ett allvarligt hot mot nationalstatens sociala ordning, baserad på principerna om bofasthet och att var människa har "sin" plats. Välfärdsstatens utveckling har ägt rum inom ramen för denna nationalstatliga tankemodell. Detta har inneburit att nationalstatens principer för in- och exkludering, det vill säga tillhörighet till samhällsgemenskapen, har format välfärdsstatens sätt att fördela rättigheter/skyldigheter och erbjuda

1 I följande uppsats används en rad olika termer för att åskådliggöra hur rörlighetens problem har beskrivits i olika tider – däribland romer, EU-medborgare, zigenare, tattare, lösdrivare och resande. Dessa termer används utifrån sina respektive historiska sammanhang, som uttryck för skapandet av den rörliga människan som avvikande och hotfull. För att markera att dessa termer inte är neutrala, sätts de löpande inom citattecken.

medborgarna olika former för deltagande (jfr Lister 2002, 2003; Yuval-Davis 2011).

De fattiga människornas rörlighet som problem är dock inte längre enbart en fråga för nationalstaten. Även om en nationalstatlig logik fortfarande gör sig gällande, så formas den av en EU-politisk kontext, inte minst med EU:s princip om fri rörlighet. Eftersom de fattiga inom den Europeiska unionen har laglig rätt att röra sig fritt inom dess gränser och uppehålla sig i andra medlemsstater (efter tre månader visserligen under förutsättning att de försörjer sig själva), förändras synen på de fattigas rörlighet som problem. Möjligheten till fri rörlighet utgör en utmaning för nationalstatens former för tillhörighet och principer för rättigheter och skyldigheter, det vill säga medborgarskap. EU:s öppenhet och fria rörlighet för alla EU-medborgare aktualiserar därmed en rad viktiga frågor om EU-medborgares tillhörighet och välfärd, vem som egentligen tillhör samhällets gemenskap, vilket land som ansvarar för medborgares välfärd och huruvida det finns någon gemensam fattigdomspolitik inom EU.

Syftet med uppsatsen är mot bakgrund av denna relation mellan välfärd och en nationalstatlig logik att undersöka hur fattiga människors rörlighet har framställts som ett välfärdsstatligt problem vid olika tider. Poängen med denna undersökning är att rikta den huvudsakliga uppmärksamheten mot nutiden, där skeenden i det förflutna undersöks för att ge perspektiv på just det som sker idag. I uppsatsen undersöker vi därför hur fattiga människors rörlighet – och närmare bestämt fattiga som har setts som ”främmande” – har framställts som ett problem i tre olika tidsperioder: 1920-talet, 1950-talet respektive 2010-talet. För att rikta fokus mot vår tid, eller närmare bestämt 2010-talet, så disponeras analysen i omvänd ordning, jämfört med en kronologisk historieskrivning. På vilket sätt framställs fattiga människors rörlighet som ett viktigt välfärdsstatligt problem vid dessa olika tidpunkter? Vad kan dåtidens sätt att framställa fattiga människors rörlighet som problem säga oss om nutida debatter om ”fattiga EU-medborgare”?

Med utgångspunkt i Foucaults tankar om relationerna mellan makt och kunskap och olika sanningsregimers uppkomst gör vi i uppsatsen en *genealogisk* analys. Med ett sådant förfarande vill vi kunna kontrastera nutida politiska problembeskrivningar med tankefigurer i det förflutna (jfr Foucault 1980, 1994). En viktig poäng med en genealogisk analys är att undersöka de förgivettagna antaganden som ligger till grund för samtida framställningar av fattiga människors rörlighet som problem för välfärdsstaten. Med start i 2010-talet rör vi oss bakåt i tiden till 1950- respektive 1920-talet. I varje period undersöker vi en statlig offentlig utredning som behandlat frågan om fattiga människors rörlighet, som en avgörande fråga för välfärdsstaten att ta sig an, nämligen *Framtid sökes* (SOU 2016:6), *Zigenarfrågan* (SOU 1956:43) och *Förslag till lag om lösdrivares behandling* (SOU 1923:2). Dessa tre utredningar har valts ut för fördjupad analys därför att de behandlar *de fattiga som rör sig* som ett

välståndstatligt problem, med specifikt fokus på olika grupper av fattiga som ansetts ”främmande”. De kategorier av fattiga som lyfts fram som problem i respektive utredning benämns på olika sätt, på 2010-talet ”EU-medborgare”, på 1950-talet ”zigenare” och på 1920-talet ”tattare”. Samtliga kategorier har det gemensamt att de beskriver både individerna och gruppen som ”främmande” i relation till en svensk nationell gemenskap och därtill som problematiska för välfärdsstaten, om än på olika sätt. I vår genomgång av materialet lyfter vi fram såväl likheter som skillnader mellan hur dessa kategorier av fattiga beskrivs som problem för välfärdsstaten. Analysen inleds som sagt med 2010-talet och den offentliga utredningen *Framtid sökes* (SOU 2016:6).

”Den fattiga EU-medborgaren” som moraliskt problem

År 2016 presenterades utredningen *Framtid sökes* (SOU 2016:6). Utredningen innehåller ett antal förslag om hur situationen för ”utsatta EU-medborgare” kan hanteras, och i den förs ett resonemang om den synliga fattigdomen i Sverige på 2010-talet, som främst är kopplat till EU:s inre rörlighet och fattigdom i andra länder. De migranter som beskrivs i utredningen porträtteras inte sällan som ett problem som behöver åtgärdas.

I utredningen framställs de ”utsatta EU-medborgarna” som en mer eller mindre homogen kategori, bestående av ”romer” från främst Rumänien, som olovligt bosatt sig i Sverige för att tjäna sitt uppehälle genom tiggeri.

Utsatta EU-medborgare som sitter på gator och torg och ber om pengar är, sedan åtminstone hösten 2012, ett fast inslag i gatubilden på en rad små och stora orter runt om i Sverige. [...] I de fall de är romer – vilket är en majoritet av gruppen – finns en historia av diskriminering i ursprungsländerna som lett till marginalisering och sämre tillgång till medborgerliga rättigheter. När de tar sig hit handlar det om en önskan att skapa bättre materiella förutsättningar för sig och sina barn (s. 19–20).

Utredningen betonar vid upprepade tillfällen att detta levnadssätt inte är förenligt med ett gängse liv i Sverige eller ens lagligt med svenska mått mätt. I följande citat framställs de ”utsatta EU-medborgarna” som något av en fara för Sverige.

När utsatta EU-medborgare började sova i gatumiljö och bygga boplatser på grönområden och skogsmark saknade det svenska samhället tillräcklig beredskap för hur situationen skulle hanteras. I ett land med hög nivå på välfärd där vi systematiskt arbetat för att få bort hemlöshet och kåkstäder var vi ovana vid att möta sådan utsatthet och fattigdom (s. 62).

I citatet tangerar utredningen den *sociala frågan*, som vi i Sverige betraktat som avklarad, genom bygget av ett fungerande välfärdssystem. Enligt denna beskrivning framstår "fattiga EU-medborgare" som avvikande, som inte tillhörande "oss", den svenska nationella gemenskapen. Ett återkommande inslag i utredningen handlar om att "utsatta EU-medborgare" är en kategori som inte ska särbehandlas i lagens ögon, i synnerhet inte när det gäller boende.

Nedskräpning är kriminaliserat enligt miljöbalken. Även skadegörelse är ett brott. Att utträtta sina behov offentligt är också straffbart. [...] I samband med de illegala boplatserna. [...] har det förekommit att individer gjort sig skyldiga till de nu beskrivna brotten. [...] Svensk polis får inte särbehandla individer (s. 68).

I citatet ser vi att de "utsatta EU-medborgarnas" prekära boendeförhållanden och livsvillkor tenderar att göras till en polisiär fråga – olaglig nedskräpning, olagliga boplatser med mera. Å ena sidan åberopas här också likabehandling som en strategi för att legitimera polisiära ingripanden – svensk polis särbehandlar inte. Å andra sidan uppmuntras myndigheter inte sällan att betrakta just "romer" som en särskilt utsatt grupp, i behov av särskilda åtgärder (Vesterberg 2016).

I citatet nedan ser vi tydligt hur synen på de "fattiga EU-medborgarnas" vistelse i Sverige är kopplad till huruvida de på ett önskvärt vis anses kunna bidra till samhällsnyttan, om de kan vara ekonomiskt närande.

Så länge en arbetssökande EES-medborgare kan styrka att han eller hon söker arbete och att det föreligger en reell möjlighet till anställning har personen rätt att uppehålla sig i Sverige. [...] Individer som försörjer sig genom tiggeri [...] anses normalt sett inte ha en reell möjlighet till anställning (s. 43).

Här beskrivs "fattiga EU-medborgare" utifrån deras rörlighet och utsatthet på arbetsmarknaden som ett icke önskvärt inslag i Sverige eftersom de försörjer sig genom tiggeri och anses vara långt ifrån anställningsbara. Fattiga människors rörlighet definieras här som ett bekymmer i moraliskt hänseende, i fråga om hur "EU-medborgare" bör förtjäna sitt uppehälle. Kopplat till detta kan vi också se en tydlig idé om att "fattiga EU-medborgare" inte ses som hemmahörande i den svenska nationella samhällsgemenskapen. I utredningen framkommer att "utsatta EU-medborgare som bedöms sakna uppehållsrätt [...] inte har sin egentliga hemvist i Sverige" (s. 57 f.). Denna vilja till exkludering blir särskilt framträdande när ett så kallat *nödbistånd* som kan beviljas för hemresor diskuteras. Målet med nödbiståndet kan tolkas som att de "utsatta EU-medborgarna" ska förmås att exkludera sig själva ur den svenska nationella gemenskapen, genom ersättning för en resa till den plats där de anses höra hemma – att återvända till sina "hemländer". Samtidigt som likhet inför lagen betonas i utredningen, understryks det att lagen bör tolkas så att "fattiga EU-medborgare" som

inte är anställningsbara inte har rätt till annat än nödbistånd för akuta behov och hemresor.

De ”fattiga EU-medborgarnas” rörlighet beskrivs återkommande, å ena sidan som ett *bekymmer* för värdlandet och, å andra sidan, som ett *ansvar* för ”hemlandet”. Exempelvis handlar ett av utredningens förslag om att medföljande barn till dessa EU-medborgare ska ges ytterst begränsad rätt till skolgång i Sverige. Principen är här att barnen ska gå i skolan i sina ”hemländer” och inte i Sverige. Enligt utredningen gäller det att sända en tydlig signal om detta för att inte fler ”utsatta EU-medborgare” ska ta med sig sina barn till Sverige (s. 50). Vidare beskrivs i utredningen situationen i tiggarnas ”hemländer” som problematisk.

Asfaltsvägen slutar vid gränsen till de romska områdena. De sämsta husen är dragiga och illa byggda, på femton kvadratmeter kan det bo en familj med många barn, utan vatten och avlopp. [...] I ett hus [...] levde fem minderåriga. [...] I ett annat hus, som såg ut att vara byggt av lera, bodde en familj med åtta barn (s. 31 f.).

Därefter görs en liknelse med Sverige där Rumänien beskrivs som ett Sverige ”för åtta decennier sedan” (s. 32). Sverige kommer härmed att utgöra en slags önsketillstånd i kontrast till vilket Rumänien och särskilt det prekära tillstånd som råder i ”de romska områdena” framstår som både underutvecklat och inhumant. De bekymmer som fattigdomen utgör ses dock inte som något för Sverige att ta ansvar för. Huvudlinjen är i stället att inte uppmuntra eller underlätta för de ”utsatta EU-medborgarna” att söka sig till eller uppehålla sig i Sverige. Den hjälp som kan ges ska i stället erbjudas i hemlandet (s. 94).

Den bild som utredningen presenterar av fattiga människors rörlighet som problem för välfärdsstaten framhåller betydelsen av en mer restriktiv välfärdspolitisk hållning till de ”fattiga EU-medborgarna”. En alltför generös hållning till dessa fattiga ses nämligen som alltför kostsam och riskerar i förlängningen att få fler fattiga att söka sig till Sverige för att ta del av de rättigheter som erbjuds. Det huvudsakliga budskap som förmedlas av utredningen är att de ”fattiga EU-medborgarnas” välfärd primärt är hemländernas ansvar och inte välfärdsstaten Sveriges.

Denna problembeskrivning bygger på ett antal tankegångar som tillsammans får de ”fattiga EU-medborgarna” att framträda som en avvikande och hotfull kategori av fattiga. Vi har framför allt pekat på hur de ”fattiga EU-medborgarna” ses som problematiska framför allt i moraliskt hänseende – enligt den beskrivning som ges utgör de ett problem därför att de inte är fattiga på rätt sätt. De tigger, stryker omkring, är smutsiga, det vill säga följer inte rådande normer för önskvärt uppträdande genom att anstränga sig för att göra rätt för sig. I utredningen är det framför allt en grupp som får gestalta de fattigas rörlighet som moraliskt problem, nämligen ”romerna”.

Utredningens sätt att problematisera de fattigas rörlighet i de ”fattiga EU-medborgarnas” gestalt kan ses i ljuset av ett skärpt tonläge i den socialpolitiska debatten i 2010-talets Sverige, där hårdare krav riktade mot utsatta grupper i samhällets ståt i förgrunden (jfr Dahlstedt & Lalander 2018). Samtidigt som utredningen återspeglar tonläget i en samtida politisk debatt ger den uttryck för tankegångar som känns igen från historien. Idén om att sända tydliga signaler för att undvika de problem som synlig fattigdom för med sig har förekommit tidigare, om än i något annorlunda form. Inte minst när det gäller just ”romer”. Om vi blickar tillbaka i historien kan vi se att det i utredningen är möjligt att identifiera spår som känns igen, men också sådant som skiljer sig från 2010-talet. I det följande ska vi rikta fokus mot en annan tidsperiod och en annan utredning, nämligen 1950-talet och det som då benämndes ”zigenarfrågan”.

”Zigenaren” som välfärdsproblem

Om vi riktar uppmärksamhet mot 1950-talet och den offentliga utredningen *Zigenarfrågan*, så kan vi se en stark framtidsoptimism och en tro på välfärdsstatens möjligheter att lösa samhällets utmaningar och att förbättra medborgarnas levnadsvillkor. 1950-talet var också en period då välfärdsstatens insatser riktad mot ”zigenare” förändrades. Strävan var att de skulle assimileras och bli en del av folkhemmet, genom strukturella satsningar på utbildning, bostäder och arbete (jfr Montesino Parra 2002; Selling 2013; Montesino & Olsson Al Fakir 2015). På 1950-talet fördes en omfattande socialpolitisk debatt om den så kallade zigenarfrågan, som först och främst utgjorde ett *välfärdspolitiskt* problem, till skillnad från 2010-talet, då de ”fattiga EU-medborgarnas” rörlighet snarast framställs som ett *moraliskt* problem, och som ett ansvar för deras ”hemländer”.

Att inkludera ”zigenarna” i folkhemmet sågs dock inte som någon enkel uppgift för myndigheterna, utan de ansågs utgöra ett i allra högsta grad besvärligt problem för välfärdsstaten att hantera. Det är i detta sammanhang som den statliga offentliga utredningen *Zigenarfrågan* (SOU 1956:43) kom till.

I *Zigenarfrågan* beskrivs situationen för ”zigenare” som ytterst prekär. De huvudsakliga, traditionella inkomstkällor som ”zigenarna” haft beskrivs i utredningen som på tillbakagång. I utredningen argumenteras det för att ”zigenarnas” levnadsvillkor och levnadsstandard, i en allt större omfattning har kommit att avvika från övriga medborgares. En av målsättningarna med *Zigenarfrågan* var att föreslå effektiva åtgärder för hur man skulle kunna få bättre kontroll över de så kallade ”ambulerande zigenarna” genom bland annat nationell registrering. ”Zigenarna” utgjorde här en särskild utmaning för välfärdsstatens ambition att höja hela befolkningens levnadsstandard. Vid en folkräkning som presenteras i utredningen registrerades cirka 500 personer som ”ambulerande”, boendes i tält, husvagnar eller andra temporära bostäder. Detta låter kanske inte som särskilt många, men i stort sett varje individ tillhörande denna

kategori sågs som ett allvarligt hot mot den rådande ordningen och som ett välfärdspolitiskt problem i statens ögon vid denna tid (Montesino Parra 2002). I relationen till de bredare välfärdspolitiska ambitioner som fanns vid denna tid, med viljan att skapa en universell välfärd för alla, utgjorde alltså "zigenarnas" socioekonomiska situation ett allvarligt politiskt bekymmer. Den politiska ambitionen var att normalisera dem genom assimilering och tonen kring detta var positiv när man talar om de "bosatta zigenarna".

Sveriges ca 230 bofasta zigenare har anpassat sig förvånansvärt väl i samhället. Överlag tycks de ha godtagits av sin omgivning, på arbetsplatser såväl som i grannelag. Många av dem talar med stor entusiasm om sin nya ställning som bofasta medborgare (s. 140).

"Zigenarfrågan" var alltså uppdelad mellan de bofasta, som kunde ses som mer eller mindre assimilerade och på så vis normaliserade, och de kringflackande "ambulerande zigenarna" som sågs som att de klamrade sig fast vid den traditionella nomadiska kulturen. I själva verket var det den ambulerande livsstilen i sig som sågs som den stora avvikelser från majoritetssamhället:

Den fåtaliga zigenarbefolkningen har i vårt land, liksom vanligtvis också i andra länder med zigenarminoriteter inom sina gränser, kommit att intaga en markerad särställning gentemot den övriga befolkningen. Framför allt visar sig denna särställning i zigenarnas ambulerande livsföring samt deras avvikande levnadsvanor över huvud (s. 11).

Klyftan mellan bofasta och ambulerande underströks således ytterligare och myndigheterna visade stor oro för de som inte var villiga att anpassa sig till majoritetssamhällets rådande normer. Oron bestod bland annat i att de "kringflackande zigenarna" (SOU 1956:43, s. 7) skulle hamna på efterkälken och på så vis gå miste om de stora utvecklingsmöjligheterna och den välfärd som samhället erbjöd:

Endast de zigenare som lämnat den typiska zigenartillvaron och övergått till bofasthet och ordnade förhållanden över huvud, kan genom sina i allmänhet förbättrade ekonomiska förhållanden sägas ha nått ett visst mått av bekymmerslöshet [...]. För de zigenare, som fortfarande ambulerar på traditionellt sätt, synes nöd och umbäranden vara det i huvudsak utmärkande draget och alls inte frihet och bekymmerslöshet. Dessvärre synes de ambulerande zigenarnas belägenhet också bli allt sämre för vart år som går. Medan utvecklingen åt andra människor säkerställt stigande kulturell och ekonomisk standard samt ökad social trygghet, har den för de ambulerande zigenarnas del närmast inneburit motsatsen (s. 12 f.).

Den ambulerande livsstilen sågs alltså som roten till många av de sociala problemen som sammankopplades med "zigenare" under 1950-talet. En av de mer framträdande utmaningarna handlar här om utbildning för de "ambulerande zigenarnas" barn. Att dessa kunde beredas tillgång till offentlig skolgång formulerades som ett av de mest akuta bekymren att lösa. Mer konkret diskuteras i utredningen den utbredda analfabetismen bland "zigenare".

Det är alldeles självklart att analfabetismen utgör ett mycket svårt handikapp för människor i vårt moderna och komplicerade samhälle. Förutom det personliga hinder det innebär för vederbörande genom påtvingad isolering, betyder också oförmågan att läsa och skriva starkt begränsad valfrihet i fråga om yrken och utkomstmöjligheter (s. 51).

Frågan om analfabetism beskrevs som en generationsfråga. Eftersom barnen på den tiden hade inkluderats i den obligatoriska skolgången antogs det att analfabetismen med tiden skulle "lösa sig själv", när dessa barn växte upp.

Den förväntade livslängden för "de ambulerande zigenarna" var en annan anledning till djup oro för politikerna under 1950-talet, eftersom den var betydligt lägre än för befolkningen i allmänhet. Denna oro gällde, som så mycket annat, framför allt de "ambulerande zigenarna". Myndigheterna kunde konstatera att

luftrörskatarrer och förkylningssjukdomar i särskilt hög grad grasserar bland dessa zigenare och framför allt bland barnen har dock kunnat konstateras såväl av utredningens ledamöter som av andra iakttagare. Att i vart fall en kraftig förslitning av detta befolkningsmaterial äger rum är alldeles uppenbart. Ett studium av åldersfördelningen bland zigenarna ger vid handen, att medellivslängden bland dessa är betydligt kortare än bland befolkningen i övrigt (s. 13).

I utredningen var frågan om hälsa och sjukdom starkt kopplad till den ambulerande livsstilen i sig. Deras bristfälliga, kalla och dragiga bostäder sågs som källan till de sjukdomar som återfanns bland de "ambulerande zigenarna". Detta blir intressant i relation till dagens problembilder. För personer som bott länge i Sverige är inte kalla och dragiga hem som något reellt bekymmer, men en utbredd ohälsa bland dagens "romer" ses fortfarande som en utmaning (Vesterberg 2016). De kalla och dragiga bostäderna utgör dock, som vi sett, ett påtagligt problem i de länder där "fattiga EU-medborgare" idag anses höra hemma. Oskäligen och undermåliga boendeförhållanden finns även i Sverige och utgör också idag ett framträdande bekymmer bland "fattiga EU-medborgare" från Östeuropa där det rapporteras om människor som bor under broar, i bilar eller i olika tält- och husvagnsläger (SOU 2016:6).

Sammantaget kretsade utredningens problembeskrivning kring frågan om hur "zigenarna" skulle assimileras i den svenska välfärdsstaten. Rörligheten sågs som något problematiskt i sig, men kom att bli särskilt allvarligt därför att många av "zigenarna" dessutom var fattiga och inte satta i produktivt arbete. Liksom de "fattiga EU-medborgarna" på 2010-talet beskrevs "zigenarna" som en problemkategori, en del av befolkningen som befann sig utanför det välordnade samhällets gemenskap. Gemensamt för båda tiders beskrivning av *fattiga människors rörlighet som problem för välfärdsstaten* är att de är fattiga och rörliga, men inte minst att de anses "främmande" i relation till en svensk nationell gemenskap. I den meningen finns det en likhet mellan 2010-talet och 1950-talet. Men om problemet på 2010-talet först och främst tolkades i moraliska termer, så sågs det på 1950-talet huvudsakligen som ett välfärdspolitiskt problem. Lösningen var assimilering, att "zigenarna" skulle inordnas i den svenska välfärdsstaten. Sådan assimilering ansågs möjligt endast om de övergav sitt "ambulerande zigenarliv", blev bofasta och tog del av de möjligheter som samhället erbjöd, i en tid präglad av stor framtidsoptimism. Utredningens samtidsbeskrivning var med andra ord inriktad på strukturella lösningar som utbildning, bostäder och arbete (Selling 2013).

Om vi kontrasterar 1950-talets utredning med den från 2010-talet, så kan vi se att det inte bara är fråga om olika sätt att se på fattiga människors rörlighet som problem – moraliskt eller välfärdspolitiskt. På 1950-talet var de fattigas rörlighet i form av "zigenarna" och deras "ambulerande livsstil" ett problem för nationalstaten och dess välfärdssystem därför att de – även om de var "främmande" – trots allt sågs som en del av välfärdsstatens ansvar. Till skillnad från denna beskrivning så framställs de "fattiga EU-medborgarna" på 2010-talet som ett ansvar för en *annan* välfärdsstat än den svenska. Utmaningen är inte först och främst inifrån utan utifrån kommande.

"Tattaren" som rasproblem

På 1920-talet fördes, liksom på 2010- och 1950-talen, en omfattande debatt om "fattiga människors rörlighet" som samhällsproblem. Om detta problem på 1950-talet beskrevs med orden "kringflackande" och "ambulerande" så benämndes det på 1920-talet i termer av "lösdriveriet". Gemensamt för samtliga problembeskrivningar är den till synes oplanerade och oreglerade rörligheten som ställs i kontrast till bofasthetens och den reglerade välfärdsstatens ordning. På 1920-talet riktades särskilt fokus mot "zigenare" och "tattare" (Catomeris 2004).

En statlig offentlig utredning som tog sig an lösdriveriet på 1920-talet var 1923 års *Förslag till lag om lösdriveres behandling* (SOU 1923: 2). Utredningen beskriver lösdriveriet som ett allt mer utbrett och alarmerande hot där "åtskilliga personer börjat ströva omkring och sedan fortsatt med ett kringstrykande

levnadssätt. En grupp landstrykare, som särskilt bör beaktas är den, som omfattar tattare och zigenare..." (s. 80). I utredningen definieras problemet i termer av "arbetsovillighet": "det är den arbetsovillige, som lagen vill hindra från att stryka omkring och bereda sig sitt livsuppehälle genom att utnyttja den bofasta befolkningens givmildhet och godtrogenhet samt sålunda själv undgå att arbeta därför" (s. 81). Rörlighet bland de som exempelvis *söker arbete* ses därmed inte som ett bekymmer. "Arbetsovilligheten i förening med medellöshet skapar av den kringstrykande personen en samhällsskadlig individ" (s. 81). I utredningen framträder därmed en generell hotbild, där oviljan att arbeta och göra rätt för sig bland de människor som rör sig runtom i samhället utgör ett växande problem, som riskerar att på sikt utgöra en säkerhetsrisk:

Lättja, vanart och tiggeri fostra enligt allmänna moraliska lagar lätteligen brottsliga böjelser och leda icke sällan till rubbningar av rättsordningen. De som gjort sig skyldiga till dylika förseelser kunna därför med skäl befaras vara för allmän säkerhet eller enskild rätt vådliga och en mot dem riktad preventiv lagstiftning äger i nämnda farhåga sitt berättigade (s. 43).

Liksom på 2010-talet beskrivs här rörlighetens hot i moraliska termer, som riskerar att spridas om inte särskilda åtgärder vidtas. I utredningen pekas två kategorier av lösdrivare fram som särskilt samhällsfarliga, "tattare" och "zigenare":

Det kringstrykande levnadssätt, som särskilt en stor del av taternas föra, innebär en verklig samhällsfara och inom vissa orter ett avsevärt men för den bofasta befolkningen, vars anspråk på att vara fredad från ett obehörigt inträngande i hus och hem därigenom kränkes (s. 84).

De "kringstrykande" som definieras som "tattare" ställs här, liksom på 1950-talet, i kontrast till "den bofasta befolkningen", som uppges hotade och i behov av att fredas från "obehörigt inträngande". En central utgångspunkt för den argumentation som förs i utredningen är den rashygieniska ansats som vid denna tid var rådande. I linje med denna ansats beskrivs lösdriveriet inte bara som en moralisk, utan som del av en bredare rasbiologisk problematik, där det är den "svenska folkstammens" fortlevnad som står på spel:

Ur rashygienisk synpunkt hävdas, att dessa individers inblandning i den svenska folkstammen innebär en försämring av vår folkras. Härmed må nu vara hur som helst, ty i stort sett saknas för närvarande möjligheter att förhindra detta. Då det i de flesta fall gäller svenska medborgare, kan utvisning av dem icke äga rum. Lika litet låter det sig göra att genom några andra direkta eller indirekta åtgärder utrota dem (s. 85).

Vi kan här se hur de hotfulla kringstrykande beskrivs som ett slags inre hot i relation till "den svenska folkstammen". Enligt beskrivningen riskerar de kringstrykande att urholka "vår folkras". Sverige och de bofasta svenskarna framstår här som överlägsna de farliga och underutvecklade "zigenarna" och "tattarna". Utredningen noterar svårigheterna att hantera denna risk och noterar kallt att vare sig utvisning eller utrotning utgör en reell lösning. I beskrivningen av denna rashygieniska hotbild görs en rasbiologisk distinktion mellan "tattare" och "zigenare".

Enligt den mening, som allmännast omfattas, utgöra tattarna en blandras mellan zigenare och svenskar, vanligen barn av en zigenare och svensk kvinna. Därav förklaras, att tattarna delvis ingått gemenskap med samhället och så småningom assimileras med detta, under det att zigenarna bibehållit sin avskilda ställning. För zigenarnas inordnande i samhället finnas alltså ej samma förutsättningar (s. 89).

Både "tattare" och "zigenare" framställs som problematiska, om än på olika sätt. Eftersom de är en "blandras" ses "tattarna" som en del av samhällsgemenskapen, eller åtminstone som möjliga att assimileras i densamma. "Zigenarna", däremot, ses som främmande och utanför och därför anses de i praktiken vara omöjliga att integrera i det svenska samhället. Med anledning av detta beskrivs "zigenarna" genomgående som den verkliga roten till det som vid den här tiden benämndes "tattarproblemet", det vill säga det växande hot som en allt större befolkning bestående av "tattare" sägs utgöra.

Vad angår tattarnas och zigenarnas förhållande till varandra, må här anmärkas, att de i Sverige bilda två från varandra tämligen skarpt skilda folkgrupper. Under det att zigenarna i regel bibehållit sina gamla vanor och leva såsom en isolerad folkgrupp, framträda tattarna åter, vilka vanligen anses såsom avkomlingar av zigenarna, såsom en del av den svenska folkstammen (s. 321).

I utredningen jämförs också situationen i Sverige med den i en rad andra länder och utredarna drar därav slutsatsen att "zigenarna" utgör ett "olösligt problem".

I en del främmande länder hava zigenarna dock blivit bofasta, t.ex. i Rumänien och Ungern. Kommittén befarar emellertid, att det svårligen skall lyckas att i vårt land åstadkomma något dylikt. Därtill finnas alltför få anknytningspunkter mellan zigenarnas nomadliv och den svenska befolkningens förhållanden. Då zigenarnas inordnande i samhället hos oss synes vara ett olösligt problem, är enda utvägen att på ett eller annat sätt få zigenarna ur landet. Då de flesta av dem torde vara svenska undersåtar och i

allt fall deras medborgarrätt i annat land svårligen låter sig bevisa, kan deras försvinnande ur landet icke nås på annat sätt, än att så starka inskränkningar läggas på deras rörelsefrihet, att de finna med sin egen fördel förenligt att lämna landet och utvandra till ett land med för dem gynnsammare förhållanden (s. 89).

Till skillnad från 1950-talet är lösningen inte att inordna "zigenarna" i samhället genom att förmå dem att ge upp sin ambulerande livsstil. Den egentligen enda lösning som utredningen presenterar på nomadproblemet är avvissning. I den meningen kan vi här se en annan parallell till det sätt på vilket "fattiga EU-medborgares" rörlighet ses som ett problem på 2010-talet och hur detta problem kan mötas genom repatriering. När det gäller "tattarna" identifieras emellertid andra åtgärder, däribland sterilisering och internering:

Mot en eller annan individ, som gjort sig skyldig till svårartade brott eller lider av sinnessjukdom m.m., kan man törhända med vetenskapens och rättens utveckling tänka på ett oskadliggörande i en eller annan form för att hindra honom eller henne att sätta nya individer i världen (sterilisering) eller en livslång internering. Kanske äro sådana individer till ett jämförelsevis stort antal att finna bland tattarna och, i den mån ett ingripande under dylika former kan ske, underlättas därigenom lösningen av tatarfrågan. I större utsträckning lär det emellertid icke kunna ske. Det återstår alltså ingen annan möjlighet än den ovan angivna, att med eller mot tattarnas vilja inarbeta dem i samhällsordningen (s. 86).

När det gäller "tattare" så kommer bekymren med lösdriveri och avvikande beteenden att vara seglivade och föras över från generation till generation. Men dessa kommer med tiden att avta, när de zigeniska anlagen blandas upp och tunnas ut. När det gäller "zigenare" är hoten desto allvarligare. Därför bör deras levnadssätt på olika sätt förhindras, så att de inte ska spridas vidare och förvärras ytterligare.

Ständigt nya generationer av tattare skola eljest växa till och flera släktled förgå, innan de bliva inordnade i samhället. Samhället bör därför uppställa sådana hinder för zigenarnas vandringsliv, att detta blir omöjliggjort (s. 90).

Relationer över generationerna ses, liksom på 2010- och 1950-talet, som en del av detta hot. I detta sammanhang ur rasbiologisk synvinkel, genom att nya generationer av "tattare" föds, som kräver ständigt nya insatser som gör dem "inordnade i samhället". Härmed tangeras en annan problematik som förekommer på såväl 2010- som 1950-talet: familjens. Problemet med "zigenarnas vandringsliv" beskrivs inte bara i termer av enskilda kringstrykande individer, utan det beskrivs även i termer av ett bredare familjeproblem:

Tages familjefadern, såsom skett när han häktats för brott eller för lösdriveri, så fortsätter familjen att resa omkring. Skall något göras, måste det bli en omfattande åtgärd; modern och barnen måste också tagas om hand. Sannolikt skall i de flesta fall även modern kunna varnas och sedan häktas för lösdriveri, och då måste vederbörande kommun taga hand om barnen för att försörja dem eller också taga dem enligt lagen angående uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn (s. 85).

Liksom på 1950-talet består lösningen här i fostran av barnen – dock inte i form av reguljär skolgång, vilket var den lösning som förordades på 1950-talet, utan genom att barnen avskiljs från sina olämpliga familjer.

I utredningen har vi sett att de fattigas rörlighet på 1920-talet sammantaget beskrivs som ett rashygieniskt problem. De fattigas rörlighet utgör därmed en annan slags utmaning än på både 1950- och 2010-talet, även om det samtidigt går att se vissa likheter mellan de olika tidsperioderna. Lösdriveriet sågs i 1920-talets utredning som ett inre hot mot samhällets sammanhållning, inte minst i form av folkets rasmässiga renhet. På så sätt finns här en parallell till hur "zigenarproblemet" förstods på 1950-talet, det vill säga som en utmaning och ett ansvar för nationalstaten Sverige att hantera. Men samtidigt sågs problemet som av olika art på 1920- och 1950-talet. Vid varje tidsepok beskrevs fattigas rörlighet på olika sätt. De åtgärder som möjliggjordes och legitimerades av det rashygieniska tankegodset som var rådande på 1920-talet, kretsade framför allt kring sterilisering, internering samt avvisning av de som inte ansågs ha rätt att vistas i landet. En del av de rörliga och fattiga människorna skulle dock så småningom bli del av gemenskapen, om än genom användande av starkt repressiva och disciplinerande åtgärder. På 1950-talet var som vi har kunnat se åtgärderna också inkluderande, men då i form av välfärdspolitiska åtgärder som syftade till assimilering snarare än disciplinering. Till skillnad från både 1920- och 1950-talet ses de fattigas rörlighet på 2010-talet som en utmaning som i allt väsentligt är utifrån kommande. Det vill säga, de fattigas rörlighet utgör fortfarande ett problem för nationalstaten, men de fattiga kommer från andra länder och ansvaret förläggs av denna anledning också utanför landets gränser, nämligen till de fattigas "hemländer". Utifrån denna beskrivning möjliggörs andra åtgärder, med fokus på att de fattiga ska återvända till sina "hemländer", vars välfärdsstater anses vara ansvariga för deras väl och ve. Detta kan ses som ett uttryck för att välfärdsstaten, trots det fortskridande EU-samarbetet, fortfarande är starkt knuten till de enskilda medlemsstaterna, det vill säga till nationalstaten.

Avslutande diskussion

I denna uppsats har vi analyserat hur fattiga människors rörlighet har beskrivits som problem för välfärdsstaten i tre olika tidsperioder, 2010-, 1950- och 1920-talet. Analysen visar hur 2010-talets utredning kring ”fattiga EU-medborgare” (SOU 2016: 6) har betydande likheter med problembeskrivningar som förekommit tidigare i historien, men samtidigt vissa olikheter.

När vi skiftar fokus från 2010-talet bakåt i historien, till 1950- respektive 1920-talet, kan vi se att de fattigas rörlighet och leverne vid varje tidpunkt anses utgöra ett problem för välfärdsstaten. Gemensamt för varje tid finns ett tankemönster om dessa fattiga människor som i olika avseenden ”främmande” i relation till en svensk nationell gemenskap. Vi har genom vår analys visat att det i olika tider finns olika sätt att hantera de fattiga människornas rörlighet. Dessa åtgärder kan vara disciplinerande och exkluderande såväl som assimilerande, riktade mot de grupper av fattiga människor som anses ”avvikande”. På 2010-talet antar den ”främmande” den ”fattiga EU-medborgarens” gestalt. På 1950-talet antar den ”främmande” istället ”zigenarens” och på 1920-talet ”tattarens” gestalt. Vid samtliga tidsperioder beskrivs de fattiga människornas rörlighet som hotfull därför att de lever och rör sig på ett sätt som anses vara ett hot mot den nationella gemenskapen, det ordnade samhället och välfärdsstatens reglerade former för liv och leverne.

Genom att undersöka nutiden i ljuset av det förflutna blir det möjligt att identifiera både kontinuitet och förändring i svenskt socialpolitiskt tänkande. Fattiga människors rörlighet är ett återkommande politiskt problem som tagit sig olika uttryck vid olika tidpunkter. Även om beskrivningarna och benämningarna förändras över tid, så tycks problembilden ändå mer eller mindre intakt – de fattigas rörlighet utgör fortsatt en utmaning för välfärdsstaten, eftersom de ambulerande inte går att ”styra” – och då framför allt de fattiga som anses ”främmande”. Medan de ”främmande” på 1920- och 1950-talet sågs som ett problem primärt för nationen, där inte minst ”zigenaren” och ”tattaren” blev föremål för den svenska välfärdsstatens interventioner. På 2010-talet ses fattiga människors rörlighet inte *enbart* som en nationell angelägenhet. I och med EU-samarbetet är de fattigas rörlighet del av en bredare europeisk kontext. I detta sammanhang är det inte längre ”zigenaren” och ”tattaren” som beskrivs som ”främmande”, utan den ”fattiga EU-medborgaren”, som blir del av en EU-politisk fråga om välfärdens innehåll och gränser. Samtidigt kan vi se en kontinuitet i det fortsatta utpekandet av en viss kategori av människor som ”främmande” – ”romen”, ”zigenaren”, ”tattaren” (jfr Vesterberg m.fl. 2018). I det nutida talet om ”fattiga EU-medborgare” väcks i den meningen forna tiders tankefigurer till liv, även om de inte uttryckligen artikuleras.

Varje gemenskap behöver sina främlingar, endera inom eller utanför de gränser som dras kring gemenskapen (jfr Kristeva 1991; Balibar 2004). I det

förflutna var "zigenarna" och "tattarna" Sveriges främlingar eller inre hot, i själva verket långt innan nationalstatens glansperiod (Svanberg & Tydén 1992; Catomeris 2004). Idag framträder "fattiga EU-medborgare", i den östeuropeiska romens gestalt, på ett liknande sätt som det samtida Europas främling eller inre hot (de Genova 2016). På olika sätt, i olika tider, för olika gemenskaper, utgör de främmande ett hot, mot renhet, ordning och gemenskap (Sibley 1997). Detta mönster tycks mycket trögrörigt. Även om de främmande till viss del ändrar skepnad är mönstret intakt. Den sanningsregim som etablerades i och med nationalstatens framväxt är inte på något sätt överspelad. Främlingar är på ett sätt oundvikliga, eftersom ett Vi förutsätter ett De, inom nationen såväl som inom EU. Frågan – som fortfarande återstår att besvara – är dock hur dessa gränser mellan Vi och De ska dras och vilka som ska tillåtas vara del av gemenskapen – och vilka som hamnar utanför. Här blir relationen mellan makt och kunskap central: Vem ges möjlighet att dra gränser, definiera gemenskapens innehåll och peka ut främlingen? Denna problematik är allt annat än given, inte minst i en nutid starkt präglad av internationell migration, där gränserna mellan inne och ute utmanas och snart sagt alla är främlingar.

Efterord

De tankar och resultat som presenteras i denna uppsats bygger vidare på och fördjupar vissa resonemang som tidigare presenterats i Dahlstedt (2016), Dahlstedt m.fl. (2018) och Vesterberg m.fl. (2018). Författarna tackar både oberoende granskare och redaktör för skarpa och användbara synpunkter på tidigare versioner. Tack också till medarbetare på Socialt arbete, Linköpings universitet, för värdefull input på de resonemang som presenteras i uppsatsen.

Referenser

- Aftonbladet, 2003. "Göran Persson orolig för social turism", 21 november.
- Balibar, Etienne, 2004. *We, the People of Europe: Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton: Princeton University Press.
- Catomeris, Christian, 2004. *Det ohyggliga arvet*. Stockholm: Ordfront.
- Dahlstedt, Magnus, 2016. "Kriget med mig själv: Om romer och tillhörighet i migrationens Sverige", *Socialvetenskaplig tidskrift*, 23(3-4): 283-302.
- Dahlstedt, Magnus, Härnbro, Simon & Vesterberg, Viktor, 2018. "De fattigas problematiska rörlighet", i Dahlstedt, Magnus & Lalander, Philip (red.), *Manifest – för ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahlstedt, Magnus & Lalander, Philip (red.) 2018. *Manifest – för ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Foucault, Michel, 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books.

- Foucault, Michel, 1994. "Nietzsche, Genealogy, History", i Faubion, James D. (red.), *Michel Foucault: Essential works of Foucault 1954-1984. Vol. 2: Aesthetics*. London: Penguin.
- De Genova, Nicolas, 2016. "The 'European' Question", i Amelina, Anna m.fl. (red.), *An Anthology of Migration and Social Transformation*. New York: Springer.
- Hansen, Peo & Hager, Brian, Sandy, 2010. *The Politics of European Citizenship: Deepening Contradictions in Social Rights and Migration Policy*. New York: Berghahn Books.
- Hansson, Erik, 2015. "Hotet mot det svenska samhällskontraktet: Hur tiggeriet i Stockholm aktiverar det personliga moraliska ansvaret". *Socialmedicinsk tidskrift*, 92(3): 343-350.
- Kristeva, Julia, 1991. *Främlingar för oss själva*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lister, Ruth, 2002. "A Politics of Recognition and Respect: Involving People with Experience of Poverty in Decision Making that Affects Their Lives", *Social Policy & Society*, 1(1): 37-46.
- Lister, Ruth, 2003. *Citizenship: Feminist Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Malkki, Liisa, H, 1997. *Purity and Exile: Violence, Memory, National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*. Chicago: University of Chicago Press.
- Marshall, Thomas Humphrey, 1950. *Citizenship and Social Class: and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Montesino, Norma & Olsson Al Fakir, Ida, 2015. "Romer i Sverige – ett socialhistoriskt perspektiv", *Socialmedicinsk tidskrift*, 92(3): 305-314.
- Montesino Parra, Norma, 2002. *Zigenarfrågan*, Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Schierup, Carl-Ulrik & Jørgensen, Martin Bak (red.), 2016. *Politics of Precarity: Migrant Conditions, Struggles and Experiences*. Leiden: Brill.
- Selling, Jan, 2013. *Svensk antiziganism*. Lund: Sekel.
- Sibley, David, 1997. *Geographies of Exclusion*. London: Routledge.
- SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*. Stockholm.
- SOU 1956: 43, *Zigenarfrågan: Betänkande*. Stockholm.
- SOU 2016: 6, *Framtid sökes. Betänkande av Nationell samordnare för utsatta EU-migranter*.
- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias, 1992. *Tusen år av invandring*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Swärd, Hans (red.), 2017. *Den kantstötta välfärden*. Lund: Studentlitteratur.
- Tesfahuney, Mekonnen, 2001. "Globaliserad apartheid", i Mc Eachrane, Michael & Faye, Louis (red.), *Sverige och de Andra*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Ulmestig, Richard, 2007. *På gränsen till fattigvård? En studie om arbetsmarknadspolitik och socialbidrag*. Lund: Lunds universitet.
- van Baar, Huub, 2018. "Contained Mobility and the Racialization of Poverty in Europe: The Roma at the Development-Security Nexus", *Social Identities*, 24(4): 442-458.
- Vesterberg, Viktor, 2016. "Exploring Misery Discourses: Problematized Roma in Labour Market Projects", *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 7(1): 25-40.
- Vesterberg, Viktor, Dahlstedt, Magnus & Härnbro, Simon, 2018. "De resande och den hotfulla rörligheten", i Dahlstedt, Magnus (red.), *Gränsöverskridande socialt arbete*. Malmö: Gleerups.

- Woolfson, Charles, 2007. "Labour Standards and Migration in the New Europe: Post-Communist Legacies and Perspectives", *European Journal of Industrial Relations*, 13(2): 199-218.
- Yıldız, Can & De Genova, Nicholas, 2017. "Un/Free Mobility: Roma Migrants in the European Union", *Social Identities*, 24(4): 425-441.
- Yuval-Davis, Nira, 2011. *The Politics of Belonging: Intersectional Contestations*. Los Angeles: Sage.